

**GAZETELERDEKİ “DKAB DERSİ TEMEL HAK VE
ÖZGÜRLÜKLERE AYKIRIDIR VE OKUL PROGRAMLARINA BU
DERSİN KONMASI DİNİN POLİTİKAYA ALET EDİLMESİNE
NEDEN OLUYOR” GÖRÜŞÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Ramazan DİLER**

Öz

Bu çalışmada, 2003-2006 yılları arasında Türkiye’de çıkan günlük gazetelerin içerisinden Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Şafak ve Zaman örneklem olarak seçilmiş; DKAB Dersi ile ilgili yazılar incelenmiştir. İncelenen gazete yazılarında DKAB Dersi ile ilgili yazılar temalara ve kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Bu kategorik sınıflandırmaya göre yazıların içerik analizi yapılmış, analiz sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Gazete yazılarında DKAB Dersinin statüsüne ilişkin tartışmaların yer aldığı görülmüştür. Bu tartışmalar ağırlıklı olarak DKAB Dersinin statüsünü konu edinmiştir. Tartışmaların çoğunda, DKAB dersinin statüsünün “DKAB dersi devletin temel niteliklerine aykırıdır” bağlamında ele alındığı görülmüştür. Bununla birlikte DKAB Dersi statüsünün temel hak ve özgürlüklere aykırı olduğu ve okul programlarına DKAB Dersinin konmasının dinin politikaya alet edilmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu makalede bu görüşleri ele alan yazılar din eğitimi bilimi açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: DKAB Dersi, Temel haklar, özgürlükler, politika.

* Geliş Tarihi / Received Date : 08.09.2017

Kabul Tarihi / Accepted Date : 15.10.2017

Bu makale 2011 tarihinde, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yapılmış olan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleriyle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi (2003-2006)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ramazan.diler@gop.edu.tr.

EVALUATION OF VIEW THAT "DKAB COURSE OPPOSITE BASIC RIGHTS AND FREEDOM AND THAT DKAB COURSE IN SCHOOL PROGRAM CAUSES THE RELEVANT POLITICAL" IN PRESS

Abstract

In this study, , Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Şafak and Zaman published between 2003-2006 were chosen as a sample among the Turkish daily newspapers; articles related religious lesson of the in these journals were studied. Articles were classified according to themes and categories. According to this categorical classification content analysis was performed and it was evaluated. It was seen that arguments about the status of religious culture and ethics course, program and teachers were taken place at newspaper articles. This discussion is mainly subjected to the status of DKAB course. In the majority of the discussions, it has been seen that the status of the DKAB course is considered in the context of "the DKAB course is contrary to the basic qualities of the state". However, it has also been argued that the status of DKAB course opposites basic rights and freedoms and that DKAB course in school program causes the relevant political. The writings addressing these views in this article were evaluated in terms of religious education.

Key Words: DKAB Course, basic rights, freedom, politics.

Giriş

Gazeteler günün önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Gazeteler okuyucusunu güncel haberler, olaylar konusunda bilgilendirmenin yanı sıra yönlendirmektedir. Bu anlamda gazetelerin okuyucular üzerinde önemli etkiler yarattığı söylenebilir.

Ülkemizde farklı siyasi, fikri, ideolojik vb. düşünceler çerçevesinde yayın yapan gazetelerin varlığı bilinmektedir. Gazetelerin farklı kulvarlarda yer alması, olay ve olgular hakkında farklı yaklaşımlar sergilemesini de beraberinde getirmektedir. Bu, onların yayın politikasını, siyasi düşüncesini, dünya görüşünü, oluşturmak istedikleri insan tipini yansıtmaktadır. Bu anlamda ülkemizdeki ulusal düzeyde yayın yapan gazetelerin okullardaki DKAB Dersi, özelde DKAB dersinin statüsü ile ilgili yaklaşımlarının tespit edilmesi araştırmaya değer bir konudur.

1.1 Yöntem

Bu çalışma, belirlenen dönemde ulusal gazetelerde konuyla ilgili yazıları

tespit etmeyi, yazıların hangi noktaları konu edindiğini ve hangi noktalarda yoğunlaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bundan dolayı, bu betimsel bir çalışmadır. Çalışmada, doküman (gazete) taraması yapılmıştır.

Bu çalışmada gazete taraması internet üzerinden yapılmıştır. İlgili gazetelerin 2003-2006 yılları arasındaki sayıları internet arşivinden taranmıştır. Gazete taraması, gazete arşivlerinin detaylı arama motoru kullanılarak yapılmıştır. Arama motoruna 01.01.2003 ile 31.12.2006 tarihleri arasında olmak koşulu ile “Din Kültürü Ahlak Bilgisi”, “Din Dersi”, “Din Eğitimi”, “Din Öğretimi”, “Dinî Eğitim”, “Ahlak Eğitimi”, “Dinsel Eğitim” kavramları kullanılarak arama gerçekleştirilmiştir.

Tarama işlemi sırasında bir takım aksaklıklar söz konusu olmuştur. Zaman Gazetesi'nin arama motoru ayrıntılı arama yapmaya uygun olmadığı ve çok yavaş çalıştığı için söz konusu gazete ancak “Din Kültürü Ahlak Bilgisi” ve “Din Dersi” kavramları üzerinden taranabilmiştir. Aynı şekilde Milliyet Gazetesi'nin de arama motoru zaman zaman açılmamıştır. Bundan dolayı bu gazete de sadece “Din Kültürü Ahlak Bilgisi” ve “Din Dersi” kavramları üzerinden taranabilmiştir.

1.2 Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni Türkiye’de çıkan günlük ulusal düzeyde yayın yapan gazetelerdir. Türkiye’deki ulusal gazetelerin örnekleme olarak da Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Şafak ve Zaman gazeteleri seçilmiştir. Bu örneklem, ön inceleme ile elde edilen genel bilgiler ile, gazetelerin o dönemde, toplumdaki algılanma biçimi, sahip olduğu yayın politikaları, dünya görüşleri göz önüne alınarak seçilmiştir. Buna göre Cumhuriyet’in “sol” görüşün en önemli temsilcileri arasında yer aldığı söylenebilir. Yayın politikaları bakımından Zaman Gazetesi'nin dinî ve biraz politik; Yeni Şafak'ın ise dinî-politik bir çizgide olduğu ileri sürülebilir. Milliyet Gazetesi'nin çizgisinin diğer üç gazeteye göre daha liberal; fakat “sol” düşünceye de yakın olduğu düşünülmektedir.

1.3 Sınırlılıklar

Araştırma 2003-2006 yılları arasında ulusal gazeteler evreninde, gazete örnekleminin internet sayfalarında, ilköğretim ve ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi ile ilgili yer alan haber, yazı, makale, röportaj vb. deki yazıları değerlendirmekle sınırlı tutulmuştur. DKAB Dersi ile ilgili gazete yazılarının içerik analizi yapılırken yalnızca metinler, gerekçeleri ile analiz edilip değerlendirilmiştir. Gazetelerde ilgili yazıyla birlikte yer verilen başka öğeler değerlendirilmemiştir. Bu çerçevede gazete yazısının resim veya görsel öğelerle

desteklenip desteklenmediği; bu görsel öğelerin yazıya yansız, olumlu veya olumsuz nitelik katıp katmadığı üzerinde durulmamıştır. Çalışmada sözü edilen yılların dışına çıkılmamış, gazetelerin sonraki yıllarda farklılaşan yayın politikaları göz önüne alınmamıştır. Bunun yanında yaygın ve mesleki din eğitimine ilişkin yazılara da yer verilmemiştir.

2. GAZETELERDE DKAB DERSİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Gazetelerde DKAB Dersine ilişkin yazılar ağırlıklı olarak DKAB Dersinin statüsüne, programına ve öğretmenine ilişkin tartışmalar olmak üzere üç tema altında ele alınmıştır. Ancak makalenin kapsamı gereği konu sınırlandırılmıştır. Bu nedenle gazete yazılarında DKAB Dersinin statüsüne ilişkin olarak “DKAB Dersi temel hak ve özgürlüklere aykırıdır.” ile ilgili yazılar değerlendirilmiştir.

2.1. “DKAB Dersi Temel Hak ve Özgürlüklere Aykırıdır.” Görüşü

DKAB Dersinin temel hak ve özgürlüklere aykırı olduğunu ileri sürerek okul programında bu derse yer verilmemesi gerektiğinin ileri süren görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. “DKAB Dersi temel hak ve özgürlüklere aykırıdır.” görüşü”nün gazetelere dağılımı

Gazete	DKAB Dersi çokkültürlü toplum yapısına aykırıdır.	DKAB Dersi evrensel hukuk sözleşmelerine aykırıdır.	Toplam
Cumhuriyet	16	4	20
Milliyet	2	9	11
Yeni Şafak	1	1	2
Zaman	1	0	1
Toplam	20	14	34

Tabloya göre “DKAB Dersi temel hak ve özgürlüklere aykırıdır.” kategorisi Cumhuriyet Gazetesi’nde 20, Milliyet’te 11, Yeni Şafak’ta 2 ve Zaman Gazetesi’nde ise bir kez yer almıştır. Tablodan hareketle Milliyet ve Cumhuriyet’in bu dersi temel hak ve özgürlüklere aykırı bulma eğiliminde olduğu söylenebilir.

“DKAB Dersi temel hak ve özgürlüklere aykırıdır.” görüşü “DKAB Dersi çokkültürlü toplum yapısına aykırıdır.” ve “DKAB Dersi evrensel hukuk

sözleşmelerine aykırıdır.” başlıkları altında ele alınmıştır.

2.1.1. “DKAB Dersi Çokkültürlü Toplum Yapısına Aykırıdır.” Görüşü

Tablo 1’e göre “DKAB Dersi Çokkültürlü Toplum Yapısına Aykırıdır.” kategorisi Cumhuriyet’te 16, Milliyet’te 2, Yeni Şafak ve Zaman’da ise birer kez yer almıştır. Bu kategorinin çeşitli alt kategorileri şöyle ifade edilmiştir: “Aleviler zorunlu DKAB Dersi konusunda zorluklar çekmektedirler.”, “DKAB Dersi Alevilerin asimile olmasına neden olur.”, “DKAB Dersi kimlik bunalımına neden olur.”, “DKAB Dersi ayrımcılığa neden olur.”

“DKAB Dersi çokkültürlü toplum yapısına aykırıdır.” kategorisi ile ilgili gazetelerde ileri sürülen bazı görüşler şöyledir:

“Zorunlu din dersine isyan ediyorum. İlköğretimdeki çocuklara zorunlu din dersinin bir gereği olarak Sünni namazının nasıl kılınacağı öğretiliyor ... Yani çocuk daha ailesinin dinini öğrenmeden Sünniliğe ilk adımını atıyor. Bu durum her yönüyle büyük sorunlar, sakıncalar yaratıyor. Bir arkadaşım, zamanı gelip de Alevi namazını çocuğuna öğretmek istediğinde, çocuk 'Ya baba, ben namaz öğrendim, kaç kere öğreneceğim' diye sormuş. Alın size annesinden babasından farklı, Sünni bir çocuk.

Bu durum anne ve babada, dindar olsalar da olmasalar da büyük bir psikolojik yıkıma neden olduğu gibi, çocukta da bir kimlik bunalımı yaratmaz mı? Yoksa zorunlu din dersinin amacı bu yıkımı yaratmak mı?

...Hani din ve vicdan hürriyeti? Nerede kaldı kültürlere saygı? Bir 'dinkırım' değil midir bu? Azıcık da olsa demokrasiden ve aydınlanmadan nasibini almış bir ülkede asimilasyon bu dereceye vardırılmamalıdır. Zorunlu din dersleri öğretim programlarından çıkarılmalıdır...” (Cumhuriyet/ Deniz SOM/ Basiret/ 09.12.2004)

Bu yazıda DKAB Dersinin sünnî bir mezhep anlayışının konu edinildiği doktriner bir ders olduğu; Türkiye’de kendini alevî olarak gören vatandaşların çocuklarında kimlik bunalımı yaratabileceği, bu durumun çeşitli psikolojik yıkımlara neden olabileceği ileri sürülmektedir. Bundan dolayı bu dersin din ve vicdan özgürlüğüne aykırı, farklı kültürlere saygısızlık olduğu iddia edilmektedir. Asimilasyona neden olduğu için bu dersin okul programından kaldırılması istenmektedir.

“Aleviler, temel hak ve inanç özgürlükleri bağlamında hiçbir iyileşme elde edemiyor. ... Yine de ''çocuklarına 'devlet zoruyla' din dersi verilmesinin 'tam bir zulüm ... olduğunu, ... bıkmadan söylemeye devam ediyorlar. ..” (Murtaza DEMİR/ AB, Alevilerin Derin Sorunlarını Neden Görmez?/ 09.09.2004)

Bu yazıda, her öğrenciye DKAB Dersinin verilmesinin temel hak ve özgürlükler bağlamında alevî çocuklarına zulüm olduğu ileri sürülmektedir.

"Bir başka tartışma konusu, yeni din dersi müfredatıyla öğrencilerin sınıfta aptes alıp, topluca camiye namaz dersine götürülmek istenmesi... Bu derslerde dinler tarihi ya da kültürü yerine hâkim mezhebin ibadet pratiklerinin öğretilmesi "ayrımçılık" değil midir?" (Milliyet/ Can DÜNDAR/ Anneanne, Babaanne ve Ayrımçılık Üzerine/ 07.06.2005)

Bu yazıda, DKAB Dersinin içeriğinin dinler tarihi veya bir kültür dersi niteliğinde olması gerekirken içeriğin tam aksine bu derste belli bir mezhebin ibadetlerinin öğretildiği; bunun da toplumda ayrımçılık olduğu ileri sürülmektedir. DKAB Dersinin içeriği ile ilgili eleştiriler doktriner din eğitimi konusunda ele alınmıştır.

"Zorunlu din dersi uygulamasına derhal son verilmelidir" dedi. Gümüş, Zorunlu din dersiyle ilgili açılan davanın, hem de ulusal mahkemede, kazanılması, Alevilerin yıllardır verdikleri mücadelenin hukuki düzlemde kabul edilmesi, zorunlu din derslerinin insan haklarına, ..., inanç özgürlüğüne, ... aykırı düştüğünün tescili anlamına gelmektedir" diye konuştu. (Yeni Şafak/ Yargıtay: Zorunlu din dersi olmaz/ 24.11.2006)

Bu haberde, Yargıtay'ın DKAB Dersi ile ilgili verdiği karara atıfta bulunularak, bu dersin okul programından kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu yazıda dersin insan haklarına, inanç özgürlüğüne aykırı olduğu, bundan dolayı da Alevilerin bu dersle mücadele ettikleri belirtilmektedir.

"DKAB Dersi olmasın görüşü"nü iddia sahipleri, bu dersin doktriner olduğunu, dolayısıyla söz konusu dersin çok kültürlü toplum yapısına, bu toplumda yaşayan bireylerin beklentilerine, ihtiyaçlarına cevap veremediğini ileri sürmektedirler. Onlar bu dersin çok inançlı bir topluma belli bir inancının benimsetilmesi, o inancın pratiklerinin öğrencilere belletilmesi amacıyla yönelik olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, farklı bir inancı benimsemiş diğer grupların (örneğin aleviler) çocukları bu dersi almak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, birlikte yaşama kültürünün geliştirmeye çalışan çok amaçlı toplum için bir problem yaratmaktadır.

Çokkültürlülük kavramı kültür kavramının farklı anlamlarından dolayı, tanımlanmasında tam bir belirlilik ve kesin sınırlar yoktur. Bu kavram karşılığında farklı ırk, dil, din ve ulusal gelenekleri içinde barındıran ifadeler de yer almaktadır.¹

¹ Oxford Advanced Learner's, (Aktaran: Nurullah Altaş) *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yay., 2003, s.13.

Dolayısıyla farklı yerlerde çokkültürlülüğün belirleyici unsur(lar)u farklıdır/farklı olmalıdır. Bu farklılığı anlamak için bu kavramı doğuran nedenlere bakılmalıdır.²

Türkiye’de yaşayan insanların farklı inanç ve kültür sahibi oldukları öteden beri bilinmektedir. Farklılıklara rağmen ülke insanının ortak kültür değerlerine sahip olduğu toplumsal bir gerçekliktir. Türk toplumunu oluşturan alt grupların farklılığı ve ortak değerleri Türkiye’deki çok kültürlü toplumun belirleyici unsurlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırt edilmesini zorlaştırdığı ileri sürülebilir. Hatta bazılarınca Türk toplumunun çok kültürlü ve çok dinli bir toplum olmadığı³ şeklinde düşünceler bile dile getirilebilmektedir. Örneğin ülkedeki mezhep farklılığı. Çok kültürlülüğün belirleyici unsuru olarak görülebilecek bu farklılığın batı toplumları kadar açık ve net olmadığı söylenebilir. Batıda mezhep kavramıyla kastedilen şey Türkiye’dekiyle aynı değildir. Bunun yanında Türkiye’deki toplum yapısının da Avrupa’daki toplumlardan din, mezhep, ırk, kültür vs açılarından daha az kozmopolit olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye’deki okullarda Avrupa ülkelerindeki gibi farklı milletlerden birçok öğrencinin birlikte eğitim görmesi çok sık rastlanan bir durum değildir.

Dünyada, çok kültürlü toplum yapısına sahip bazı ülkeler çoğulculuk, laiklik ve demokrasi anlayışları ve birikimleri ile genel eğitim konusunda farklı çözüm arayışları geliştirdikleri görülmektedir. Bu çözüm arayışları din eğitiminde kendini göstermektedir. Bunlar din eğitimi konusuna kendi tecrübeleri ve ülke gerçekleri doğrultusunda çözümler üretmişlerdir. Bu ülkelerin önemli bir kısmında, genel eğitimle birlikte din eğitimi problemi çoğulculuk kavramı etrafında yeniden ele alınmıştır. Bundan dolayı Avrupa’da bazı toplumlar çoğulcu sosyolojik görünümelerini dikkate alarak din öğretiminde çoğulculuk, ülkelerinin anayasal hukuki, tarihi, dinî, sosyo-kültürel yapıları çerçevesinde algılanmakta ve uygulanmaktadır.⁴

Dünyadaki bu farklı örnekler gibi Türkiye’nin de kendi çoğulcu yapısına uygun, toplumdaki din eğitimi ihtiyacına çözüm üretme sürecinin devam ettiği gözlenmektedir. Bugün ilk ve ortaöğretimde zorunlu DKAB Dersini okul programına koyması bu süreçteki önemli bir aşama olarak kabul edilebilir. Bu anlamda, bu dersin önemli bir işlevinin olduğu ileri sürülmektedir:

² Bkz. Altaş, *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, s.14-15, M. Şevki Aydın; Cemil Osmanoğlu, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yay., 2015, s. 13-14,

³ Sönmez Kutlu, “Zorunlu Din Öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım ve Aleviliğin Müfredata Girmesi”, <http://www.sonmezkutlu.com/?&Bid=205946> (Erişim tarihi: Mart.2010)

⁴ Fazlı Arabacı, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (İstanbul, 28-30 Mart 2001)*, Ankara: MEB Yayınları, 2003, s.56.

“Bu ders, eğitimin kültür aktarma işlevi çerçevesinde konulmuş bir kültür dersidir. Kültürün özellikle din boyutunun bu derste verilmesi öngörülmüştür. Kültür aktarımı bağlamında yer verilmiş bir ders olduğu için de herkese zorunludur.”⁵

Toplumdaki din eğitimi ihtiyacına çözüm üretme süreci bağlamında, çok kültürlü toplum yapısının özellikleri gereği DKAB Dersinin Mezhepler üstü ve “din hakkında öğrenme” yaklaşımına sahip bir program anlayışına sahip olduğu düşünülmektedir. Bunun eğitim açısından önemi şöyle ifade edilmektedir:

“bu yaklaşım okulun öğrettiği diğer her konu gibi din eğitimini de eleştirel sorgu ve pedagojik yeteneklere uygun hale getirip eğitim programının diğer konularıyla aynı kulvara koyar. Böyle bir din eğitimi en azından öğrencilerin genel bilgilerine katkıda bulunmayı amaçlar.”⁶

Buradan hareketle çok kültürlü toplumun okulunun genel amaçlarına erişmede DKAB Dersinin önemli bir katkı yapabileceği söylenebilir. Örneğin genel eğitimin öğrencinin başkalarıyla iyi ilişkiler kurma becerisine yönelik hedeflerinin gerçekleşmesinde DKAB Dersinden yararlanılabilir.

Öğrencilerin sosyal beceriler kazanmasında din eğitiminden yararlanma düşüncesini başka ülkelerde de görmek mümkündür. Örneğin

“İngiltere’de bu anlayışla yapılan din eğitimi, gençleri bilgili, sağlıklı eleştirel düşünme becerisine sahip, anlayışlı; içinde yaşadıkları dinî açıdan çoğulcu topluma empatik ve anlayışlı bir yaklaşım gösteren; sağlam ahlâkî değerleri olan ve doğru ahlâkî kararlar alabilme kapasitesine sahip, zengin bir ruhsal hayata kendileri sahip ya da başkalarının bu tür hayatlarına saygılı ve takdirkâr yaklaşabilen bireyler olarak eğitmeyi hedeflemektedir”⁷

Bu anlamda çocukların ve gençlerin, çoğulcu bir toplumda faaliyetlerini ve insan ilişkilerini sürdürebilmeleri için, farklı inanç gruplarıyla iletişimi geliştiren becerilere ihtiyaçları vardır.⁸ Okullardaki DKAB Dersinden bu yönüyle yararlanılabilir. DKAB Dersi çokkültürlü topluma uyum sağlamada öğrenciye

⁵ Muhammed Şevki Aydın, “Kuran Kursları ve İsteğe Bağlı Din Eğitimi”, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/2007aylik/ocak/aylik/Diyamet.html> (Aralık 2009)

⁶ John M. Hull “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, Çev: Didem NASMAN S. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003, s.17.

⁷ Doğan, Recai, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Programı Anlayışları 1924-1980”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003. s. 133.

⁸ Kari Flornes, “Çoğulcu Toplumların Okullarında Zorunlu Din Öğretimi”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003, s. 118.

katkıda bulunabilir. Bundan dolayı okullardaki din dersleri, “çocukları ve gençleri sosyalleştirmek manasında bir öneme sahiptir. Bunun büyük medeni (toplumsal) değeri ve okul programında haklı bir yeri vardır... okullardaki din eğitimi çocukların kültürel normlara uyumunu gerçekleştirmek için eşsiz bir katkıya sahiptir.”⁹

Gazete yazılarındaki iddiaların aksine okullardaki DKAB Dersi programlarında “doktriner din eğitimi” değil “mezhepler üstü”, “din hakkında öğrenme” ve “dinler arası açılımlı din dersi” yaklaşımlarının ön planda tutularak geliştirilmiş olduğu iddia edilmektedir. Ders programının bu özelliği lise DKAB Ders programında şöyle ifade edilmiştir:

“program geliştirme süresi boyunca, gerek İslâm gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuş, batıl ve hurafeye dayalı yanlış bilgilerden uzak durulmuştur... İlk aşamada dinin ortak paydaları, daha sonraki aşamada ise tarih boyunca ortaya çıkan farklı yorumlar hakkında, dinî-kültürel boyutuyla tasvir edici bir tarzda bilgi verilmesi hedeflenmiş ve bu amaçla bazı ünite ve okuma parçaları konulmuştur. Hatta diğer dinlere de yer verilerek dinler arası açılımlı bir ders niteliği kazandırılmıştır. Bu yaklaşıma uygun olan, bütün dinî ve ahlâkî değerler, öğretime konu edilmiş, ancak din eğitiminde kullanılan yaklaşımlardan birisi olan doktrin merkezli ya da mezhep merkezli bir din öğretimine dönüşmemesine büyük özen gösterilmiştir.”¹⁰

Programının bu yapısı ile toplumdaki din ile ilgili durumları öğretim konusu yaptığını gösterir. Programda yeryüzünde yaşayan birçok inancın ve Türkiye’deki birçok mezhebin öğretim konusu yapıldığı görülmektedir. Örneğin DKAB Programında 9. sınıflar için “insan ve din”, 11.sınıflar için “İslâm düşüncesinde yorumlar” 12. sınıflar için “dinlerde ibadetler”, “İslam düşüncesinde tasavvufi yorumlar” ve “yaşayan dinler ve benzer özellikleri”¹¹ şeklinde ünitelere yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede DKAB Dersi programının içeriğinde sadece belli bir mezhebin yer aldığı görüşü tartışılır niteliktedir.

2.1.2. “DKAB Dersi Evrensel Hukuk Sözleşmelerine Aykırıdır.” Görüşü

Tablo 1’e göre, “DKAB Dersi evrensel hukuk sözleşmelerine aykırıdır.” görüşünün Milliyet’te 9, Cumhuriyet’te 4 ve Yeni Şafak’ta bir defa yer aldığı görülmektedir. Zaman’da bu konu yer almamıştır. Buna göre Milliyet ve Cumhuriyet’in okullardaki DKAB Dersini evrensel hukuk sözleşmelerine aykırı

⁹ Paul Vermeer, “Din Eğitimi ve Sosyalleşme” (Çev: Ramazan Diler), GOPÜİFD. Cilt V, Sayı 1, Tokat: GOP Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası, , 2017, s. 185-186.

¹⁰ MEB Ortaöğretim (9,10,11 ve 12. Sınıflar) Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları, 2005, s.12-13.

¹¹ MEB Ortaöğretim DKAB programı (2005), s.43.

bulma düşüncesine yakın olduğu söylenebilir. Bu iddianın alt kategorileri “DKAB Dersi Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne aykırıdır.” ve “Zorunlu DKAB Dersi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırıdır.” şeklinde ifade edilmiştir.

“DKAB Dersi evrensel hukuk sözleşmelerine aykırıdır.” kategorisiyle ilgili öne sürülen bazı görüşler şöyledir:

“Aleviler hiç kimseden çocuklarına din dersi verilmesini istemedi. Bunun adı inançsal jenositir! Ebeveynin istemediği inancı, çocuklarına öğretemezsiniz! Böyle bir uygulama ... devletin imzaladığı uluslar arası çocuk hakları sözleşmesine de aykırı olur, AİHM’den döner ve devleti mahkûm ettirir.” (Cumhuriyet/ Murtaza DEMİR/ Size 'Aleviliği Öğretin' Diyen Oldu mu? 18.12.2004)

Bu yazıda, DKAB Dersinin çocukların anne-babalarının tercihlerine dolayısıyla da uluslar arası çocuk hakları sözleşmesine aykırı olduğu ileri sürülmektedir. Yazıda bunun inanç soykırımını anlamına geldiği, Alevilerin bu yüzden çocuklarına bu dersin verilmesini istemedikleri savunulmaktadır.

“CHP İstanbul Milletvekili ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi Üyesi Ali Rıza Gülçiçek , AKP hükümetinin Avrupa Konseyi’nin (AK) ‘zorunlu din dersi ve nüfus cüzdanındaki din hanesinin kaldırılması’ önerisinin gereğini yerine getirmesini istedi. Zorunlu din dersinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı olduğunu belirten Gülçiçek, AKP zina tartışmasındaki konuma düşmek istemiyorsa zorlama olmadan bu değişikliklerin yapılmasına evet demelidir” görüşünü dile getirdi. (Cumhuriyet/ Değişiklik yapılmalı/ 17.02.2005)

Bu yazıda DKAB Dersinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı olduğu ileri sürülerek dersin kaldırılması önerilmektedir.

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Alevi çocuklarının zorunlu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” derslerine katılmalarını insan haklarına aykırı buldu. ...” (Milliyet/ Melih AŞIK/ Hastaya paket/ 06.07.2006)

Yazar, AİHM’nin kararına atıfta bulunularak, Alevi çocuklarının DKAB Dersine girmesinin zorunlu tutulmasının insan haklarına aykırı olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili görüş şöyledir:

“Şimdi, Hükümet eğer Türkiye’nin, temel hak ve özgürlüklere sahip çıkıp koruyan bir hukuk devleti olduğunu göstermek istiyorsa, ..., uluslar arası sözleşmelere aykırı olan zorunlu din derslerini kaldırmalıdır. ...” (Yeni Şafak/ Yargıtay: Zorunlu din dersi olmaz/ 24.11.2006)

Bu yazıda Din Dersi kavramı DKAB Dersi yerine kullanılmıştır. Söz

konusu yazıda DKAB Dersinin uluslararası sözleşmelere aykırı olduğu ileri sürülerek bu dersin kaldırılması gerektiği dile getirilmiştir.

“Okullarda DKAB Dersi olmasın.” görüşünün en temel argümanlarından biri -gazete yazılarında da dile getirildiği gibi- bu dersin Türkiye’nin de taraf olduğu din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen evrensel hukuk sözleşmelerine uygun olmadığı düşüncesidir. Bu görüş sahipleri bu dersin zorunlu, programının doktriner olduğunu ve bu derste muafiyetin söz konusu olmadığını savunmaktadırlar. Bu iddia sahiplerinin aksine konunun uzmanları DKAB Dersinin doktriner olmadığını bunun bir kültür dersi olduğunu ve Türkiye’de bu dersin adının bilinçli olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi konduğunu belirtmektedirler.¹² Yani bu derste din ve ahlâk hakkında bir din öğretimi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda

“Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi, belli bir dinin veya mezhebin benimsetilmesine, o dinin veya mezhebin dindarını yetiştirmeye yönelik doktriner bir ders değildir/olmamalıdır. Bu, tamamen ‘din hakkında öğretim’ yaklaşımıyla İslâm ve diğer dinler hakkında bilgi veren bir derstir. Bu dersten amaç, ülkemizin çocuklarına dinler hakkında temel bilgileri kazandırmak suretiyle, onların sağlıklı biçimde toplumsallaşmalarına katkıda bulunmaktır.”¹³

Bu dersin programında halkın büyük bir kesimi müslüman olduğu için İslamiyet’e daha fazla yer verilmiştir ancak din ve ahlak hakkındaki din öğretimi diğer dinleri de kapsamaktadır. Böyle bir uygulamanın “Türkiye’ye özel olmayıp Batı ülkelerinde de din derslerinde o ülkede çoğunluk dinine daha fazla yer verilmesi genel bir uygulama”¹⁴ olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, DKAB Derslerinin bir kültür dersi değil de doktriner din dersi/egitimi olarak anlaşılmasının önüne program geliştirme sürecinin niteliği ile geçilebileceği ifade edilmektedir: “DKAB Öğretim Programları; çoğulculuğu dikkate alma, mezhepler üstü yaklaşımdan ödün vermeme, bilgilendirme amaç ve muhtevalı olma bakımlarından incelenerek geliştirilebilir.”¹⁵ Nitekim bu amaçla ilköğretim DKAB Dersi programları 2000 ve 2006 ve 2010’da,

¹² Recep Kaymakcan, “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı”, http://www.degerleregiti.org/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf, (Erişim tarihi: Ocak 2010)

¹³ Aydın, “Kuran Kursları ve İsteğe Bağlı Din Eğitimi”, <http://www.diyenet.gov.tr/turkish/DIYANET/2007aylik/ocak/aylik/Diyenet.html> (Erişim tarihi: Aralık 2009)

¹⁴ Kaymakcan, “Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler”, http://www.degerleregiti.org/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf, (Erişim tarihi: Ocak 2010)

¹⁵ Cemal Tosun, “Devlet Okullarında Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Anayasal Statüsü Hakkındaki Tartışmalar Üzerine” <http://www.dinibil.com/default.asp?L=tr&mid=1894> (Erişim tarihi: Aralık 2009)

ortaöğretim DKAB programlarının, bu konudaki eleştiriler dikkate alınarak 2005 ve 2010'da yeniden düzenlendiği ve daha objektif ve adına uygun bir şekilde hazırlandığı ifade edilmektedir.¹⁶ Hazırlanan bu programlar, program geliştirme süreçleri açısından ele alındığında, programların mevcut hallerinin nihaî olmadığı görülmelidir. Çünkü program geliştirme süreci uygulama sonuçlarının değerlendirilmesini de içerir. Bu anlamda, DKAB Dersi öğretim programlarının değerlendirme sonuçlarının program geliştirme çalışmalarına ciddi katkı sağlayacağı hesaplanmalıdır.

Gazete yazılarında öne çıkan ve bu dersin herkese zorunlu olmasının evrensel antlaşmalara aykırı olduğu görüşüne ilişkin olarak şu değerlendirme yapılabilir: Uluslararası hukuk antlaşmalarına taraf ülkeler din dersleriyle ilgili ortak bir anlayışa sahip değildirler. Din dersi konusunda her ülkede farklı uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bu farklılıklar, o ülkelerin tarihsel tecrübelerinin ürünü olarak görülmektedir. Türkiye için de bu durum söz konusudur. *“Türkiye’deki din eğitimi uygulamaları, sınırlı da olsa din eğitiminin devlet tarafından yapılması ve devlet içinde bir din kurumunun yer alması kendi tarihsel tecrübesine uygundur ancak Avrupa ülkelerindeki uygulamalara benzememektedir.”*¹⁷ Ayrıca AGİT’in, üyelerinin üçte ikisinin uluslararası insan hakları ve din özgürlüğü konusunda uzman hukukçulardan oluşturduğu komisyon *“Toledo Din Hakkında Öğrenme Raporu”*nu hazırladı. Bu komisyon dinler hakkında objektif bir öğretim olması koşuluyla okullarda zorunlu din dersinin inanç özgürlüğüne ters olmadığını söylemektedir.¹⁸

Görüldüğü gibi, *“DKAB Dersi olmasın.”* görüşünün gerekçeleri ile uzman görüşleri birlikte ele alındığında Türkiye’de ilk ve ortaöğretim okullarında okutulan DKAB Dersinin Türkiye gerçeklerinin ürünü olduğu, bu dersten, din eğitimi konusunda, kültürel düzeyde toplumun ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak amacının güdüldüğü ama bu amaca ulaşmada ne ölçüde başarılı olunduğunun araştırılması gerektiği söylenebilir. Gazete yazılarında öne çıkan ve bu dersin okul programından kaldırılması gerektiği düşüncesinin toplumun/bireyin din kültürü ihtiyacını görmezden geleceği ve bu alanın bireysel inisiyatiflere bırakılarak bu denli önemli bir konunun başıboşluğa terk edilebileceği, bunun da kısa ve uzun vadede

¹⁶ Kaymakcan, Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler. http://www.degerleregiti.org/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf, (Erişim tarihi: Ocak 2010)

¹⁷ Aydın, *“Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması”*, http://www.mehmetzekiaydin.com/alimalarim/bddldmsel_makaleler.html (Erişim tarihi: Mayıs 2010)

¹⁸ Kaymakcan, Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler. http://www.degerleregiti.org/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf, (Erişim tarihi: Ocak 2010)

bazı mahzurlar doğurabileceği ifade edilebilir.¹⁹

Din eğitimi ile ilgili uluslar arası uygulamalara bakıldığında her ülkenin bu konuyla bir şekilde ilgilendiği görülmektedir. Bu ülkelerin büyük bir bölümünde okullarda din eğitimine yer verilmesi demokrasiye, laikliğe, temel hak ve özgürlüklere, uluslararası evrensel hukuk sözleşmelerine aykırı yorumlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle, Türkiye’de okullarda DKAB Dersine yer verilmesinin dünyadaki uygulamalara paralel olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede gazetelerde “DKAB Dersi olmasın.” görüşünün iddia sahiplerinin bu dersin soykırım, zulüm, ayrımcılık olarak nitelendirilmeleri problemin çözümüne katkı sağlayıcı değerlendirmeler olmadığı söylenebilir.

2.2. “Okul Programlarına DKAB Dersinin Konması Dinin Politikaya Alet Edilmesine Neden Oluyor.” Görüşü

Gazetelerde, DKAB Dersinin okullarda yer almasını din-politika çerçevesinde ele alan yazılara da rastlanmıştır. “Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor görüşü” iç ve dış politika ile ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Bu konu ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. “Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor.” görüşünün gazetelere dağılımı

Gazete	Okul Programlarına DKAB Dersinin Konması Dinin İç Politikaya Alet Edilmesine Neden Oluyor.	Okul Programlarına DKAB Dersinin Konması Dinin Dış Politikaya Alet Edilmesine Neden Oluyor.	Toplam
Cumhuriyet	24	6	30
Milliyet	1	0	1
Yeni Şafak	0	0	0
Zaman	0	0	0
Toplam	25	6	31

Tablo 2’ye göre “Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor.” görüşü Cumhuriyet Gazetesi’nde 30, Milliyet’te bir yazıda yer almıştır. Yeni Şafak ve Zaman’da ise bu konu hiç yer

¹⁹ Ramazan Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleriyle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi (2003-2006)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri, 2011, s.1.

almamıştır. Bu yönüyle Cumhuriyet'in, "Okul programına DKAB Dersinin konması dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor" görüşünü benimsediği söylenebilir. Bu görüşü ele alan yazıların bir kısmının okullara DKAB Dersinin konmasını iç politikayla bir kısmının da dış politikayla ilişkilendirdikleri görülmektedir.

2.2.1. Okul Programlarına DKAB Dersinin Konması Dinin İç Politikaya Alet Edilmesine Neden Oluyor

Tablo 2'ye göre "okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin iç politikaya alet edilmesine neden oluyor." görüşü Cumhuriyet Gazetesi'nde 24 yazıda yer alırken bu görüş Milliyet'te yalnızca bir yazıda yer almıştır. Yeni Şafak ve Zaman bu konu ile ilgili herhangi bir yazıya yer vermemiştir.²⁰

Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin iç politikaya alet edilmesine neden oluyor konusunun bazı kodları şöyle ifade edilmişti: "DKAB Derslerinin okullara konması siyasî bir eylemdir." ve "DKAB Dersi dinin politize olmasına neden oluyor."

Gazetelerde konu ile ilgili yer alan bazı görüşler şunlardır:

"1948 yılında CHP tarafından oy toplamak amacıyla, ... ilkokullara din dersi konmuştur." (Necla TÜRKEL/ Dinselleştirme, Yozlaştırma... / 18.07.2004)

Bu yazı din dersi üzerinden siyaset yapıldığını savunmaktadır.

"Ama 1923 Devrimi'ne ihanet, 12 Eylül'le tamamlanır. ...Türkiye'de bağımsız, demokratik ve laik bir toplum kurmak amacıyla nice kuşakların kan- ter bahasına karanlık güçlere karşı kazandıkları mevzileri hallaç pamuğu gibi atıp gericiliğe peşkeş çekerken liselere değin zorunlu din dersleri koymanın sözü mü olurdu." (Cumhuriyet/ Eğitimde din, siyaset ve ticaret/ 04.10.2004)

Bu yazı, okullardaki DKAB Dersinin 12 Eylül Askerî Darbenin sonucunda yönetime gelen kişilerce, Türkiye'de bağımsız, demokratik ve laik bir toplum kurmak amacının tam tersine bir amaç güden çevrelere verilen bir taviz olduğu iddia edilmektedir. Bunun siyaseten alınmış bir karar ve Atatürk devrimlerine

²⁰ Gazetelerde Eğitim-politika ilişkisi bağlamında din eğitimi- siyaset konusunun ele alındığı başka yazılar da yer almaktadır. Bu yazılar okullardaki DKAB Dersinin varlığına karşı çıkmamakla beraber bu konuyu başka yönlerden politikayla ilişkilendirmişlerdir. Cumhuriyet, Milliyet ve Zaman gazetelerinde bu konuyla ilgili birer yazı yer almıştır. Ancak bu bölümde DKAB Dersi olmasının görüşü bağlamında eğitim-siyaset konusu değerlendirildiği için bu yazılara burada yer verilmemiştir. Bu yazılar için Bkz. Cumhuriyet/TOKTAMIŞ ATEŞ /Öcü Gereksinimi/ 2004, Milliyet/ Taha AKYOL/ Mecburi Din dersleri ve Aleviler/2006 ve Zaman/ Etyen MAHÇUPYAN/ Gayri Sünniler Ne Olacak?/ 2006.

ihamet olduğu ifade edilmektedir.

“1982 Anayasası’ndan önce zorunlu din dersi yoktu. Bu, askeri yönetimin dinsel kesimlerle yapmış olduğu pazarlık sonucu cemaatlere verdiği bir tavizdir...” (Milliyet/ Melih AŞIK/ 12 Eylül gezintisi/ 11.07.2006)

Konu ile ilgili cümlelerinde yazar, DKAB Dersinin siyasi irade tarafından bir takım kesimlere verilmiş bir taviz olduğunu ileri sürmektedir.

“Aslında Türkiye’de din özgürlüğüne karşı çıkan kimse yoktur ... Ne ki, amaç bu özgürlüğü elde etmek değil, bunu kullanarak, siyaset alanını işgal etmektir. ... Bu açıdan okullara zorunlu din dersi koymak, ... öğrenim birliğinin yıkılmasına yol açacak uygulamalara çanak tutmak ne kadar yanlış ...bir hevestir.” (Cumhuriyet/ Aydın AYBAY/ Din Dersi/Politika ve Laiklik (II)/ 26.10.2006)

Bu yazıda Türkiye’de din özgürlüğünün yanlış yorumu üzerinden siyaset yapıldığı, bu çerçevede okullara DKAB Dersi konduğu iddia edilmektedir.

DKAB Dersinin okullarda yer almasını eğitim-politika ilişkisi çerçevesinde konu edinen gazete yazılarında, DKAB Dersinin okullardaki varlığı siyaset ile ilişkilendirilmektedir. Siyasilerin okullarda bu derse yer vermesinin nedeninin din üzerinden siyaset yapmak, bu yolla siyasi kazanç elde etmek olduğu iddia edilmektedir. Bunun aynı zamanda din eğitimi konusunda beklentileri olan çevreleri tatmin etmek ve onları bu yolla kontrol etmek anlamına geldiği ifade edilmektedir. Böylece siyasetin okullarda DKAB Dersine yer vermesinin karşılıklı çıkar ilişkisiyle açıklanabileceği iddia edilmektedir.

Bu yazılarda öne çıkan önemli boyutlardan biri de siyasetçilerin toplumsal beklentilere göre davrandıkları bunun da eleştirilmesi gereken bir durum olduğudur.²¹

Günümüzde insanlar taleplerini siyasi partiler, kitle iletişim araçları ve sivil toplum örgütleri gibi kanallar ile ifade etmektedirler.²² Bu anlamda “*siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.*”²³ ve halk adına yasama ve yürütme görevlerini yerine getirirler. Siyasi partiler propagandalarını bu toplumsal beklentiler üzerinde yoğunlaştırarak olabildiğince çok oy almaya çalışırlar. Siyasi bir parti için çok oy almak ve belli bir toplumsal tabanın taleplerini

²¹ Din siyaset ilişkisinde bilgi için bkz. Hüseyin Yılmaz, Din Eğitimi ve Sosyal Barış, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 214-233.

²² Cem Yaşın, “Siyasal Kampanya Yönetiminde Bütüncül Yaklaşım”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2006/15/CYASIN.PDF (Erişim tarihi: Şubat 2010)

²³ Siyasi Partiler Kanunu 4. Madde, (Resmi Gazete ile Neşir ve İlânı: 24 Nisan 1983 - Sayı: 18027 Düstur, Tertip 5, c.22, Kabul Tarihi: 22 Nisan 1983, Kanun No: 2820)

siyasal alana taşıyacak söylemler geliştirmek başarı anlamına gelmektedir.²⁴ Bu anlamda siyasetçilerin, siyasî partilerin toplumsal talepler doğrultusunda siyaset-egitim ilişkisine yaklaşmaları olağan bir durumdur.

Görüldüğü üzere, eğitimi etkileyen kurumlardan biri de siyasettir. Bu iki kurum arasındaki etkileşim öteden beri varlığını sürdürmekte ve bilinmektedir. Bu ilişkinin varlığını Aristo'ya kadar götürenler vardır. Bu yönüyle de evrenseldir.²⁵ Eğitimin siyasetle ilişkisi eğitimin devletin bir işlevi görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda devlet yönetimini üstlenen siyasi aktörler eğitim aracılığıyla toplumdaki bireylere kendi siyasal ideolojilerini benimseterek mevcut düzeni koruyan ve milli bütünleşmeye katkıda bulunan vatandaşlar yetiştirmeye çalışırlar. Bunu sağlamak için de büyük ölçüde eğitim kurumlarından yararlanırlar.²⁶

Siyaset adamlarının eğitimden yararlanma arzuları politikanın eğitime müdahalesi olarak anlaşılabilen, bu durum zaman zaman çeşitli şekillerde eleştirilmektedir. Bu eleştirilerde, eğitim süreçlerinin politika dışı bırakılması istenmektedir.²⁷ Eleştirilere rağmen politik kurumların eğitime müdahalesinin devam ettiği, hatta kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Çünkü politikanın eğitim gibi önemli bir kurumla ilgilenmemesi imkan dahilinde değildir. O halde bu noktada, politika ile eğitim arasındaki ilişkinin nasıllığı önem kazanmaktadır.

Gelişmekte olan ve demokrasinin tam benimsendiği toplumlarda eğitim kurumlarındaki politik etki daha çok gözlenmektedir. Bu ülkelerde eğitim kurumlarındaki köklü değişiklikler ve hızlı gelişmeler politik kurumların etkisiyle gerçekleşmektedir.²⁸ *“Ülkemizde de Cumhuriyet’in ilanından sonra, eğitim alanında yapılan köklü değişiklikler ve eğitimin yaygınlaştırılması için gösterilen çabalar büyük ölçüde siyasî kurumların etkisi ile gerçekleşmiştir.”*²⁹

Politikanın eğitimi etkilediği gibi eğitim de politikayı etkiler. Eğitim kurumları bireyleri bir yandan toplumun uyumlu bir üyesi yapmaya çalışırken

²⁴ Yaşın, “Siyasal Kampanya Yönetiminde Bütüncül Yaklaşım”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2006/15/CYASIN.PDF (Erişim tarihi: Şubat 2010)

²⁵ Fatma Varış (Edtr.), *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No.146, 1985, s.163.

²⁶ Mahmut Tezcan, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (Edt. Veysel SÖNMEZ), Ankara: Anı Yayınları, 2006, s. 103.

²⁷ Varış, *Eğitim Bilimine Giriş*, s.164. Ayrıca din eğitimi-politika ilişkisi tartışmaları için Bkz. Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 178-190.

²⁸ Münire Erden, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009, s.65.

²⁹ Münire Erden, *Öğretmenlik mesleğine Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınları, 1998, s.91.

diğer yandan yenilikçi bireyler yetiştirerek toplumun siyasi yapısında değişikliklere de neden olabilir.³⁰ Bu değişikliklerin niteliği devletin eğitim anlayışına göre değişir.

Devletin eğitim anlayışı, devletin temel yapısına, yönetim anlayışına ve dünya görüşüne uygun olarak ortaya çıkar. Örneğin totaliter yönetim anlayışındaki bir devlet mekanizması eğitimin görevini bireylerin siyasal ideolojiye itaatlerini içeren bir süreç olarak görür. Buna karşılık demokratik toplumlarda, değişik fikirlerin ortaya çıkması, yeniliklerin ve gelişmelerin meydana gelmesi eğitimin görevleri arasında yer alır.³¹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda devletin demokratik, sosyal hukuk nitelikleri sayılır. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısı, demokrasiyi ve demokratik toplum kültürünü Türk Milleti için elzem görür. Bu kültürün tüm yurttaşlar tarafından öğrenilmesini ve benimsemesini amaç edinir. Bu çerçevede Türk Millî Eğitimi'nin amaçlarında T.C. vatandaşlarının nasıl bir anlayışla eğitilmesi gerektiği ifade edilmiştir. 24.06.1973 tarih, 14574 sayı ile resmi gazetede yayınlanan 1739 Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre

“Türk Milli Eğitimi'nin genel amacı Türk Milletinin bütün fertlerini, (Değişik: 16.06.1983-2842 K/1. md.) 1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek.

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek”³² şeklinde ifade edilmiştir.

Bu genel amaçla her bireyin Türk Milleti için önemli olan milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerleri benimsemesi,³³ koruması, geliştirmesi,

³⁰ Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, s.91.

³¹ Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s.131.

³² Türk Milli Eğitim Kanunu, 2. Madde, *Milli Eğitim İle İlgili Mevzuat*, MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, İstanbul: MEB Basımevi, 2000, C.1. s.193.

³³ Selçuk Kirtepe, “Sosyo-Kültürel Değişme ve Kitle İletişim Araçları,” *GOPÜİFD*. Cilt II, Sayı 2, *GOP Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası*, Tokat, 2014, s. 237-256.

sorumluluk duygusunu geliştirmesi, insan haklarına saygılı, demokratik, laik, sosyal bir hukuk anlayışını kazanması öngörülmektedir.

Türk Millî Eğitiminin bu amacına nasıl ulaşacağı çok yönlü bir iştir. Bu amacın gerçekleşmesi için hangi derslerin, hangi programların işe koşulacağı tartışılmaktadır. Bu geniş bir problem alanıdır. Ancak bu alan, konu gereği yalnızca DKAB Dersi boyutu ile sınırlandırılacaktır. Bu çerçevede Milli Eğitimin amaçlarını değerlendiren konunun uzmanları DKAB Dersi programı olmaksızın bu amaçlara ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmektedirler. Onlara göre bu amaçlar incelendiğinde bu durum DKAB Dersinin okul programlarında yer almasını zorunlu kılmaktadır. Milli Eğitimin amaçlarında geçen "... 'millî', 'ahlakî', 'insani', 'manevî' ve 'kültürel' değerler kavramlarından her biri, özellikle Türk Milletinin değerleri dikkate alındığında, din eğitimi ve öğretimini zorunlu kılmaktadır. Çünkü; Türk Milletinin millî, ahlakî, insani, manevî ve kültürel değerlerini dinden bağımsız düşünmek mümkün değildir; doğru da değildir." ³⁴

Görüldüğü gibi, DKAB Dersinin okullarda yer almasının bir takım psikolojik, sosyolojik, kültürel temelleri vardır. Üstelik bu konuda ülkede yaşanan zorlukların ve tartışmaların etraflıca irdelenmesine ihtiyaç vardır. Nitekim yapılan değerlendirmelerde, din eğitimi konusunda ortaya çıkan ihtiyacın, Türkiye'de 1982 öncesi olumsuz deneyimlerin yaşanmasına neden olduğu; bu dönemde toplum ve fert hayatında sağlıklı, hoşgörü kültürünü önceleyen bir din dersinin verilmediği³⁵ ifade edilmiştir. Bu deneyimlerden hareketle, dönemin siyasî iradesinin din eğitimi ve öğretimi konusunda anayasal tedbir almaya kadar götürdüğü ileri sürülmüştür. Bundan dolayı DKAB Dersinin okul programında zorunlu hale getirilmesinin politik yönünün öne çıkarılıp psikolojik, sosyolojik, kültürel gerekçelerinin göz ardı edilmesinin yanlış ve eksik anlaşılmalara neden olabileceği söylenebilir.

Yukarıdaki görüşlerle birlikte DKAB Dersini zorunlu kılan Anayasanın 24. Maddesinin amacının, din öğretimini zorunlu kılmaktan ziyade, eğitimin millî vasfını koruyarak milletin istediği insan tipini, yetiştirmek olduğu iddia edilmiştir.³⁶ Bu çerçevede gazete yazılarında dile getirilen, "okul programlarında DKAB Dersine yer verilmesi dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor." görüşü, bu dersin okul programına konmasının din üzerinden toplumu kontrol

³⁴ Tosun, "Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları", s. 520-521.

³⁵ Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler, http://www.recep kaymakcan.com/wp-content/uploads/TURKIYEDE-DIN-EGITIMI-POLITIKALARI-UZERINE_EKEV_2006.pdf (Erişim tarihi: Ocak 2010)

³⁶ Tosun, "Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları", s.521.

etme düşüncesi veya dersin bu statüsünün dinin politize/istismar edileceği görüşü tartışmaya açıktır. Çünkü, okullarında din derslerine yer veren Avrupa ülkelerinde bile din eğitimi ile siyaset arasında bir ilişkinin varlığı kabul edilmekte bu tür bir ilişkinin varlığı yadırganmamaktadır.

“Din eğitimi konu olarak, Avrupa ülkelerinde farklı bakış açıları ve muhtevaları ile ortaya çıkmaktadır. Çok çeşitli faktörlerin etkisiyle din eğitimi okullarda bir eğitim konusu olarak, değişik ülkelerde farklı biçimler almıştır. En etkili neden siyasidir. Skeie'nin de belirttiği gibi din eğitimi bir çok açıdan siyasi bir konudur. Din eğitiminin organize edilişi, bir çok örnekte görüleceği üzere, siyasi kurumların aldığı kararlarla şekillenmektedir. Alman bu kararların muhtevası ve sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.”³⁷

Görüldüğü üzere, eğitim/din eğitimi ve siyaset arasında bir ilişkinin olması doğaldır.³⁸ Buna rağmen her toplumda bir takım kurumlar üzerinden (din gibi) siyasal veya ekonomik çıkarlar sağlamak isteyen kişiler veya kuruluşlar olabilir. Bu durum, toplum için önemli olan kurumları ortadan kaldırmayı, göz ardı etmeyi, önemsiz bulmayı gerektirmez. Bu hususta yapılacak şey bu istismarı engelleyecek bireysel ve toplumsal anlayış ve tutumlar geliştirmektir. Bunlar nitelikli düşünme ve öğrenme ile gerçekleşir. Böyle bir öğrenme yaklaşımı da öğrencinin öğrenecek şey üzerinde daha çok konuşmasını, düşünmesini, onu sorgulamasını, elde ettiklerini analiz etmesini sağlayabilmelidir.

DKAB Dersi de öğrenciye din üzerinde konuşma, düşünme ve dine ait kendi bilgilerini analiz etme fırsatı verilmelidir. Böyle bir din eğitimi öğrenciyi din istismarından korumaya yardımcı olabilir. Örneğin din hakkında sağlıklı bilgiye sahip birey ile bu konuda herhangi bir bilgisi olmayan veya az bilgisi olan bir bireyin, dinin siyasete alet edilmesi görüşünü fark etmesi ve ona karşı kabul edilebilir bir duruş göstermesinin din hakkında sağlıklı bir bilgilenmeyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Bundan dolayı dinin bir takım çevreler tarafından istismarını önlemenin bizzat dinin öğrenilmesini gerektirdiği ileri sürülebilir. Bu yönüyle okullarda okutulan DKAB Dersinin, bu amacın gerçekleşmesine katkıda bulunabilir.

2.2.2. “Okul Programlarına DKAB Dersinin Konması Dinin Dış Politikaya Alet Edilmesine Neden Oluyor.” Görüşü

Tablo 2'ye göre “Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin dış

³⁷ Arto Kallionemi, “Din Eğitimi İçin Avrupalı Çözümler ve Fin Modeli Geliştirmek İçin Senaryolar”, çev. A.Halim Koçkuzu), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S.19, 2009, s. 191-192.

³⁸ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 214-233.

politikaya alet edilmesine neden oluyor.” kategorisiyle ilgili 6 yazının tamamı Cumhuriyet Gazetesi’nde yer almıştır. Bu görüş Milliyet, Yeni Şafak ve Zaman’da yer almamıştır. Bu konunun alt kategorisi şöyledir: “DKAB Dersinin okullara konması ABD'nin isteğidir.”

“12 Eylül 1980 askeri darbesi, yukarıda sözü edilen 'geriye dönük mühendislik çabalarının' , Amerikan desteğiyle Türkiye'ye egemen olan Soğuk Savaş bağlamındaki ürünüdür: Bu dönemde ..., Anayasa'ya zorunlu din dersleri konmuş..” (Emre KONGAR/ Aydınlanma/ 23.05.2005)

Bu yazıda DKAB Dersinin okullara konmasının ABD politikalarının bir ürünü olduğu savunulmaktadır. Ayrıca soğuk savaş dönemlerinde, bu dersin dinden yararlanmanın bir aracı olarak kullanıldığı dile getirilmektedir.

Daha önceki bölümlerde DKAB Dersinin okullarda yer alması iç siyasetle ilintilendirilmişti.³⁹ Yukarıdaki gazete yazısında bu dersin okullardaki varlığı dış siyasetle ilintilendirilmiştir.

Dünya tarihinde bazı ülkelerin çeşitli nedenlerle bir araya geldikleri, siyasal, ekonomik, askerî vb. çeşitli birlikler kurdukları bilinmektedir. Yakın tarihin en önemli örnekleri arasında AB ve NATO gösterilebilir. Belli amaçlar doğrultusunda işbirliği yapan ülkeler arasında bir takım ekonomik, siyasal, askeri hatta eğitsel etkileşimlerin olduğu/olabileceği söylenebilir. Ancak bu yakınlaşmaların/etkileşimlerin sadece siyasi amaçlar doğrultusunda yapıldığını iddia etmek, uluslar arası ilişkileri tek bir gerekçe ile açıklamaya çalışmak anlamına gelebilir.

Bazen ülkeler arasında yakınlaşmalar olabileceği gibi anlaşmazlıklar da doğabilir. Bu anlaşmazlıkların birçok nedeni vardır. Bunların bir kısmını din kaynaklıdır.

Dünyada din kaynaklı olduğu iddia edilen birçok gelişme, dine ve dolayısıyla din eğitime ilgiyi artırmıştır/farklılaştırmıştır. Artık Avrupa’da din dersleri güvenlik bağlamında da ele alınmaktadır. Bu durum şöyle ifade edilmektedir: *“11 Eylül olayları ve akabinde terör saldırıları, Afganistan Savaşı vb. olaylar dinin siyasi, sosyal ve eğitim sahalarında gündeme ciddi olarak girmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Avrupa Konseyi ve UNESCO kültürler arası eğitim, sivil eğitim ve insan hakları eğitimi çerçevesinde din ve dini farklılıklar*

³⁹ Bkz. çalışmanın “Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin iç politikaya alet edilmesine neden oluyor.”, “DKAB Dersi laikliğe aykırıdır.” ve “DKAB Dersi Anayasa’ya aykırıdır.” başlıkları.

konusuna da yer verilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.”⁴⁰

Türkiye’de, özellikle 1982 öncesi yaşanan olumsuz toplumsal deneyimler, toplum ve fert hayatında sağlıklı, hoşgörü kültürünü önceleyen bir din dersinin verilmediği⁴¹ düşüncesinden de hareketle, Türkiye Cumhuriyeti hem iç güvenliğin sağlanmasında, kültürler arası barışa katkıda bulunması amacıyla, hem de dünya toplumlarının birlikte barış içinde yaşamaya çalışma gayretleri çerçevesinde dış güvenliğin tesisinde DKAB Derslerinden yararlanma düşüncesinde olmuş olabilir. Hatta, toplumun fertlerine doğru, sağlıklı ve yeterli din bilgisi verilmesinin aslında bir millî güvenlik sorunu olduğu dile getirilmektedir. Bu düşünce sahiplerine göre toplumun bütünleşmesi, kaynaşması; toplumsal bünyeye arız olan virüslerden, hastalıklardan salim kalabilmesi, toplumsal korunmanın gerçekleşmesi de sağlıklı bir din bilgisi ile mümkündür.⁴² Bundan dolayı DKAB Dersinin okullarda yer almasının sadece siyasi bir amaç çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu amacın arkasında da dış politikanın (ABD) olduğunun iddia edilmesi, söz konusu dersin dayandığı psikolojik, sosyolojik, pedagojik, kültürel ve ülke güvenliği ile ilgili gerekçeleri göz ardı etmek anlamına geldiği söylenebilir.

Görüldüğü üzere, gazetelerde, “Okullarda DKAB Dersi olmasın.” görüşünün iddia sahipleri bu dersi devletin temel niteliklerine, temel hak ve özgürlüklere aykırı bulmuşlar, DKAB Dersinin okul programlarına konmasının arkasında politik nedenlerin olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Gazetelerde DKAB Dersini devletin temel niteliklerine aykırılığını iddia eden yazılarda bu dersin laikliğe aykırı olduğu savının daha çok işlendiği anlaşılmaktadır. Bu savı en çok dile getiren gazete ise Cumhuriyet’tir.

Gazetelerde laikliğin din ile ilgili olgulara devletin ilgisiz kalması şeklinde bir tanımın oluşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Ancak laikliği böyle tanımlamanın günümüz laiklik anlayışlarıyla çeliştiği belirtilmiştir.

Gazetelerde DKAB Dersini Anayasa’ya aykırı gören yazılarda, anayasa bütünlüğü açısından bu dersin anayasada yer almaması gerektiği öne

⁴⁰ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, http://www.recepkaymakcan.com/wp-content/uploads/TURKIYEDE-DIN-EGITIMI-POLITIKALARI-UZERINE_EKEV_2006.pdf (Erişim tarihi: Ocak 2010)

⁴¹ Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, http://www.recepkaymakcan.com/wp-content/uploads/TURKIYEDE-DIN-EGITIMI-POLITIKALARI-UZERINE_EKEV_2006.pdf (Erişim tarihi: Ocak 2010)

⁴² M. Nur Doğan, “Din Eğitimi ve Öğretiminin Vazgeçilmezliği”, *Türk Millî Eğitimi Sisteminde Din Eğitimi ve öğretimi Sempozyumu*, Ankara: Yarınlar İçin Düşünce Platformu Yayınları, 2005, s. 19.

sürülmüştür. Bu görüş ile ilgili Cumhuriyet ve Milliyet'te bazı yazıların yer aldığı görülmüştür.

Gazetelerde DKAB Dersini Öğretim Birliği Yasası'na ve Atatürkçülüğe aykırı bulan yazılar da yer almıştır. Bu yazılarda DKAB Dersini Öğretim Birliği Yasası'na ve Atatürkçülüğe aykırı bulan düşüncelere karşılık, Atatürk'ün sözlerinden hareketle onun din dersinin varlığını onayladığı belirtilmiştir.

Gazetelerde DKAB Dersinin devletin demokratik yapısına uymadığı da savunulmuştur.

DKAB Dersini temel hak ve özgürlükler bağlamında ele alan yazılarda bu dersin çok kültürlü toplum yapısına ve evrensel hukuk sözleşmelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir. Buna karşılık DKAB Dersinin bir kültür dersi; evrensel hukuk sözleşmelerine taraf birçok ülkede buna benzer derslerin olduğu ve evrensel hukuk normlarına aykırı olmadığı belirtilmiştir.

DKAB Dersini din politika ilişkisi açısından ele yazılarda, bu dersin okul programlarına konulmasının hem iç hem de dış politik etkilerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddiaya karşılık bu dersin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde okullarda yer aldığı ifade edilmiştir.

Sonuç

Bu makalede "DKAB Dersi temel hak ve özgürlüklere aykırıdır." görüşü "DKAB Dersi çok kültürlü toplum yapısına aykırıdır." ve "DKAB Dersi evrensel hukuk sözleşmelerine aykırıdır." kategorileri bağlamında ele alınmıştır.

"DKAB Dersi çok kültürlü toplum yapısına aykırıdır." görüşü daha çok Alevilik açısından ele alınmıştır. Alevilerin çocuklarına bu dersi aldırarak istemedikleri ileri sürülerek bu durumun içerde, Türkiye'deki çok kültürlü toplum yapısına, dışarıda ise evrensel hukuk sözleşmelerine uymadığı dile getirilmiştir. Bu düşünceye karşılık DKAB Dersinin bir kültür dersi olduğu, Türkiye'deki her çocuğun asgari düzeyde bir kültür dersi niteliğindeki bu dersi alması gerektiği savunulmuştur. Bununla birlikte evrensel hukuk sözleşmelerine taraf birçok ülkede, ülkemizdeki DKAB Dersine benzer uygulamaların olduğu, bunun da evrensel hukuk anlayışı ve normlarına aykırı olmadığı şeklinde savunulmuştur.

Gazetelerde "okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin politikaya alet edilmesine neden oluyor." görüşü hem iç politika hem de dış politika açısından ele alınmıştır.

"Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin iç politikaya alet

edilmesine neden oluyor.” görüşünde DKAB Dersi vasıtasıyla dinin siyasete alet edildiği, din üzerinden siyasi kazanç elde edildiği dile getirilmiştir. Buna karşılık siyasetçilerin toplum ihtiyaçları bağlamında ve konumları gereği DKAB Dersi konusuyla ilgilenmelerinin gerekli olduğu; ancak bu durumdan siyasi çıkar elde etme amacı gütmemeleri gerektiği belirtilmiştir.

“Okul programlarına DKAB Dersinin konması dinin dış politikaya alet edilmesine neden oluyor.” görüşü sahiplerine göre, bu dersin okullarda yer almasının, soğuk savaş dönemlerinin milli güvenlik politikası adı altında, Amerika’nın dış siyasetinin ürünü olduğu dile getirilmiştir. Ancak karşıt görüş sahiplerine göre de, DKAB Dersinin okuldaki varlığının sadece uluslararası antlaşmalar ve bunun amaçlarıyla açıklanamayacağı, aksi yönde davranmanın, söz konusu dersin dayandığı psikolojik, sosyolojik, pedagojik, kültürel ve ülke güvenliği ile ilgili gerekçeleri göz ardı etmek anlamına geldiği savunulmuştur.

Kaynaklar

- Altaş, Nurullah, *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Arabacı, Fazlı, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (İstanbul, 28-30 Mart 2001)*, Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Aydın, M. Şevki; Osmanoğlu, Cemil, *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Aydın, Muhammed Şevki, “Kuran Kursları ve İsteğe Bağlı Din Eğitimi”,
<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/2007aylik/ocak/aylik/Diyamet.html> (Erişim tarihi: Aralık 2009)
- Aydın, Mehmet Zeki, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması”,
http://www.mehmetzekiaydin.com/alimalarim/bddlddmsel_makaleler.html (Erişim tarihi: Mayıs 2010)
- Diler, Ramazan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleriyle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi (2003-2006)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri, 2011.
- Doğan, M. Nur, “Din Eğitimi ve Öğretiminin Vazgeçilmezliği”, *Türk Millî Eğitimi Sisteminde Din Eğitimi ve öğretimi Sempozyumu*, Ankara: Yarınlar İçin

Düşünce Platformu Yayınları, 2005.

Doğan, Recai, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Programı Anlayışları 1924-1980", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003.

Erden, Münire, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009.

Erden, Münire, *Öğretmenlik mesleğine Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.

Flornes, Kari, "Çoğulcu Topluların Okullarında Zorunlu Din Öğretimi", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003.

Hull, John M. "Demokratik Çoğulcu Toplularda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", Çev: NASMAN, Didem S. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (İstanbul, 28-30 Mart 2001), Ankara: MEB Yayınları, 2003.

Kallionemi, Arto, "Din Eğitimi İçin Avrupalı Çözümler ve Fin Modeli Geliştirmek İçin Senaryolar", çev. A.Halim Koçkuzu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:19, 2009.

Kaymakcan, Recep, "Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler: "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Zorunlu Olarak Kalmalı", http://www.degerleregitiimi.org/dem_dergi/2/dem2mak8.pdf, (Erişim tarihi: Ocak 2010)

Kırtepe, Selçuk, "Sosyo-Kültürel Değişme ve Kitle İletişim Araçları," *GOPÜİFD*. Cilt II, Sayı 2, GOP Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası, Tokat, 2014.

Kutlu, Sönmez, "Zorunlu Din Öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım ve Aleviliğin Müfredata Girmesi", <http://www.sonmezkutlu.com/?&Bid=205946> (Erişim tarihi: Mart.2010).

MEB *Ortaöğretim (9,10,11 ve 12. Sınıflar) Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, Ankara: MEB Yayınları, 2005.

Siyasi Partiler Kanunu 4. Madde, (Resmi Gazete ile Neşir ve İlânı: 24 Nisan 1983 - Sayı: 18027 Düstur, Tertip 5, c.22, Kabul Tarihi: 22 Nisan 1983, Kanun No: 2820)

Tezcan, Mahmut "Eğitimin Toplumsal Temelleri", *Eğitim Bilimine Giriş*, (Edt. Veysel SÖNMEZ), Ankara: Anı Yayınları, 2006.

- Tosun, Cemal, "Devlet Okullarında Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Anayasal Statüsü Hakkındaki Tartışmalar Üzerine"
<http://www.dinibil.com/default.asp?L=tr&mid=1894> (Erişim tarihi: Aralık 2009)
- Tozlu, Necmettin, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Türk Milli Eğitim Kanunu, 2. Madde, *Milli Eğitim İle İlgili Mevzuat*, MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, İstanbul: MEB Basımevi, cilt: 1, 2000.
- Varış, Fatma, (Edtr.), *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No.146, 1985.
- Vermeer, Paul, "Din Eğitimi ve Sosyalleşme" (Çev: Ramazan Diler), *GOPÜİF*, Cilt V, Sayı 1, Tokat: GOP Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası, 2017.
- Yaşın, Cem, "Siyasal Kampanya Yönetiminde Bütüncül Yaklaşım",
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2006/15/CYASIN.PDF
 (Erişim tarihi: Şubat 2010)
- Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

